

Boerwinkels beproeving moet nog komen

Veertig jaar geleden verscheen van de hand van Feitse Boerwinkel, de oprichter van de Academie De Horst, het boek *Inclusief denken*. Het werd – vooral in protestants-christelijke kringen – een ware bestseller. Boerwinkels pleidooi surfde als het ware voor de culturele vloedgolf van de jaren zestig en zeventig uit. Het was voor velen een nieuw soort intellectuele voedingsbron. Dat lot deelde het boek met andere boeken die in dezelfde tijd bekendheid kregen. Denk aan het boek van Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid*, dat in dezelfde jaren de ene druk na de andere beleefde. Of denk aan – iets later – het boek van de psychiater Jan Foudraine: *Wie is van hout*. Die boeken gingen met vele tienduizenden over toonbank.

De boeken ademden dezelfde geest uit. Waar het inclusief denken van Boerwinkel nog een christelijk-sociaal filosofische toonzetting had, kwam Milikowski met een sociologisch verhaal waarin de cultuur van de arbeiders niet langer werd afgedaan als onmaatschappelijk, maar een eigen waardering kreeg. En de psychiater Foudraine ontdekte het mooie van de gek. Het zijn allemaal fraaie staaltjes inclusief denken, die al snel radicaliseerden tot een bijna revolutionaire omhelzing van het abnormale, het afwijkende of de minder bedeelde. De gek als kunstenaar, de asociale als held, de arbeider als revolutionair.

De jaren zestig/zeventig werden zo de jaren van ongelijke gelijkheid: omdat iedereen anders was, was iedereen gelijk, niemand kon apart gezet worden. Het waren de jaren dat Rita Verdonk, net als ik student te Nijmegen, zich aansloot bij de Bond van Wetsovertreders, een organisatie die opkwam voor de belangen van gevangenen en die zich openlijk afvroeg of het apart zetten van wetsovertreders (gevangene was een vies woord) in gevangenissen nu wel zo zinvol was.

Het inclusieve denken behoorde tot een van de voornaamste leerstellingen van deze periode. Niet letterlijk zoals Boerwinkel het had opgeschreven, maar wel als gedachtegoed en dan vaak in hele geradicaliseerde varianten. Het hoogtepunt, of te wel het dieptepunt, werd gevormd door het verdunningsexperiment dat Carel Muller en de zijnen aan wilden gaan in Dennendal, een instelling voor verstandelijk gehandicapten. Het idee was om zwakzinnigen uit hun medisch asiel te halen en te laten wonen, leven en werken met gewone mensen. Vijf jaar hebben Muller en de zijnen er aan mogen werken, vanaf 1969 tot begin juli 1974 toen de ME het terrein heeft ontruimd en Mullers-pupillen over andere inrichtingen werden verspreid. Inmiddels is de verdunningsfilosofie de dominante beleidsfilosofie.

De invloed van dat inclusief denken tekent zich ook af aan het systematisch verbannen van geringschattende aanduidingen van mensen. Zwakzinnigen heten sindsdien mensen met een verstandelijke beperking, en nog steeds staan er mensen op die vinden dat dat een te denigrerende aanduiding is. Je zou ze ook ‘anders begaafden’ kunnen noemen, vertelde

mij laatst iemand met een buitengewoon serieuze ondertoon. Wij noemen mensen ook niet meer gestoord of gek of van de verkeerde kant of asociaal of onmaatschappelijk of buitenlander, maar we zijn - soms bijna hilarisch - op zoek gegaan naar neutrale aanduidingen van mensen die niet tot het gemiddelde horen. Tegenwoordig vatten we dat samen als politiek correct denken, maar in feite is het een poging tot respectvol spreken en als zodanig bijna een letterlijke erfenis van Boerwinkel.

In de beleidswereld is de boodschap van Boerwinkel en zijn geradicaliseerde geestverwanten van de jaren zestig/zeventig neergedaald in termen als de-institutionalisering, normalisering en vermaatschappelijking. Kort gezegd komt het erop neer het bijzondere zoveel mogelijk als normaal moet worden behandeld. Dus geen gekkenhuizen en zwakzinnigenoorden in de bossen en op de hei, maar gewoon kleinschalige leefvoorzieningen tussen de mensen .

En in die stemming, dat maatschappelijk klimaat van normaliseren en van openheid, keken wij in de jaren zeventig ook aan tegen het fenomeen van gastarbeiders die steeds langer bleven. Hadden de werkgevers ze eerst nog op de meest vernederende manieren naar ons land gelokt. In de jaren zeventig gingen we ze geheel in de geest van de nieuwe tijd bejegenen onder het motto ‘integratie met behoud van eigen identiteit en cultuur’, wat zo ongeveer het summum is van het inclusief denken.

Dat was dus de voorkant van de vloedgolf van de jaren zestig en zeventig, waarvan het inclusieve denken in zijn meest brede betekenis de geestelijke brandstof vormde. Die vloedgolf spoelde heel veel ordeningen, instellingen, hokjes en huisjes weg waarvoor een open, geëmancipeerde, mondige samenleving in de plaats kwam.

Maar – om het beeld van de golf maar even vast te houden - de vloedgolf kende niet alleen een voorkant, zeg maar de kant waar het spectaculaire surfen op plaats vindt, maar ook een achterzijde, die – zoals dat gaat met golven die het strand op rollen - veel massiever en volumeuze was. Niet alleen het inclusieve denken, het lof der onaangepastheid, rolde over de samenleving heen, tegelijkertijd en in het kielzog ervan ontdekten de Nederlanders ook zichzelf en hun eigen nieuwe mogelijkheden en vrijheden. Meer nog dan de standaardwerken van het inclusieve denken gingen in de jaren zeventig de boeken over zelfverwerkelijking, zelfontdekking en zelfontplooiing als zoete broodjes over de toonbank.

De burger ontdekt zichzelf, hij emancipeert, komt los van god en zuil, maar tegelijkertijd wordt hij meegenomen door welvaart en voorspoed, weet hij zich verzekerd door een snel groeiende verzorgingsstaat en koestert hij zich in de weelde van het moderne consumentenbestaan. Dat is het tweede spoor dat uit de jaren zestig en zeventig voorkomt: het spoor van de individualisering, van het hedonisme, van het consumentisme.

Als je het geheel overziet, kan je zeggen dat de vloedgolf van de jaren zestig en zeventig als een ware tsunami over onze samenleving is gerold, waarbij de voorkant en achterkant van de golf eerst gelijktijdig vaart maakten, maar waarbij met verstrijken van de jaren tachtig en negentig de

voorkant op allerhande financiële, ideologische en maatschappelijke tegenstromen begon te stuiten waardoor de massieve achterkant er met toenemend geraas overheen stortte.

Vooraf de economische crisis van beginjaren tachtig, en de bezuinigingen die deze crisis tot gevolg had, vormde de eerste tegenstroom waar de voorkant van de golf op stuitte. De weerstand werd verhevigd als gevolg van de opkomst van een neoliberale ideologie en het daarbij horende zakelijke bedrijfseconomische (nononsense) denken. Dat is van een heel andere orde dan het inclusieve denken van Boerwinkel.

De massieve achterkant van de vloedgolf leunde als gevolg van deze tegenstromen steeds meer over de voorkant heen, om er uiteindelijk in het begin van de 21^e eeuw met veel geraas over heen te storten. Mijn stelling is dat we in het jaar 2002 met veel aplomb definitief het razen van de jaren zestig en zeventig de jaren zestig hebben afgesloten. Sindsdien leven we in een nieuw en vooralsnog onduidelijk tijdperk, waarin de jaren zeventig een herinnering geworden is. De metamorfose van Rita Verdonk, die deze hele omslag persoonlijk geïncorporeerd heeft en uiteindelijk tegen de golf is gaan zwemmen die haar ooit heeft opgetild, geeft aan dat het niet om andere of nieuwe generaties gaat, maar om een veranderend klimaat dat in toenemende mate tot het denken is doorgedrongen van de oude troepen die ooit in het front van de golf opereerden.

Wat betekent deze geschiedenis nu voor de actualiteit van het inclusieve denken? Ik denk dat we moeten constateren dat Boerwinkels gedachtegoed nu pas voor zijn grootste beproeving is komen te staan. Het inclusieve denken is immers een vorm van denken die geënt is door een open mind, nieuwsgierigheid in de ander, tolerantie, geduld, respect en mededogen en precies dat zijn mentaliteiten die vandaag de dag niet verdwenen zijn, maar die niet langer meer de boventoon voeren in het maatschappelijk denken en de opinievorming.

De grootste omslag hebben we zien voltrekken op het terrein van de multiculturele samenleving, waarin - mede ook als gevolg van internationale spanningen - de verhoudingen verstard zijn, het wantrouwen groot is, de openheid verdwenen. Er is een klimaat van uitsluiting gegroeid, van nieuwe apartheid. Kijk naar de werkloosheidscijfers, proef de stemming onder Marokkaanse jongeren, loop door de grote steden en peil de meningen van Nederlanders en de conclusie kan niet anders zijn dan dat een cultuur van relatieve openheid in ieder geval in de ogen van de allochtone bevolking is omgezet in een cultuur van bijna ongrijpbare, maar wel voelbare vernedering en achterstelling. Buitenlandse bezoekers proeven een ander Nederland als ze hier komen, en dat is veelzeggend.

Maar dat is niet alleen in interculturele relaties aan de orde, je ziet het op veel meer maatschappelijke terreinen. In de vormgeving van de sociale zekerheid, zie je het wantrouwen in de mensen die ervan afhankelijk zijn toenemen. Je staat eerder onder verdenking als je er gebruik van maakt, uit alles blijkt dat je er zo snel mogelijk met harde hand moet worden uitgebouwd. Kijk naar de razendsnelle opkomst van het woord *echt* in het politieke taalgebruik; je moet *echt* ziek zijn, *echt* arbeidsongeschikt, echt hulpbehoevend; een taalgebruik dat op zijn minst

de suggestie impliceert dat heel veel mensen de kluit belazeren. Exclusiviteit is hier de toon gaan zetten.

En kijk naar het enthousiasme waarin wordt gepleit voor opvoedingskampen voor jongeren, of over de heropening van psychiatrische woningen in de rust van Drenthe wordt gesproken, of de roep om totale verbanning van TBS'ers uit het maatschappelijk leven als er één ongeluk gebeurt, of de politieke en beleidsmatige aarzelingen over verdere vermaatschappelijking van psychiatrische patiënten. Je kunt deze verschuivingen simpelweg analyseren als een correctie op een te ver doorgeschoten optimisme van het inclusiviteitsparadigma (en daar is zeker wat van waar), maar je kunt het ook zien als een afscheid van het gevoel dat we elkaar bij de hand nemen, dat we de boel bij elkaar moeten houden, dat we geen samenleving willen, waarbij de insiders ongestoord hun leventje leiden en de outsiders uit het zicht gehouden worden.

Het klinkt heel defaitistisch maar in werkelijkheid is het natuurlijk geen gelopen koers. Er zijn nog genoeg gelovigen van het inclusiviteitsparadigma om het zo maar even te zeggen, maar je ziet wel dat het tij veranderd is. De erfenis van Boerwinkel vindt niet langer vanzelf zijn weg maar de leer van het inclusief denken moet weer verkondigd worden, nieuw leven ingeblazen. Je zou dus kunnen zeggen: juist nu komt het erop aan, juist nu moet blijken dat die denkbeelden de moeite van het koesteren waard zijn, dat ze nog steeds inspirerend kunnen werken.

Hoe zou dat moeten? Het heruitgeven van Boerwinkels boekje over Inclusief denken lijkt mij een kansloze zaak. Het boekje is echt onleesbaar geworden. Je zult zijn boodschap dus moeten herijken, je zult op zoek moeten gaan naar nieuwe ankerpunten.

Boerwinkel verankerde zijn inclusieve denken op de stelling dat zich een 'mutatie van de mensheid' aan het voltrekken was, die om een andere wijze van denken vroeg. Als oorzaak van die mutatie ontleedde hij verschillende 'cascadische versnellingen' die sprongsgewijs tot grote maatschappelijke veranderingen zouden leiden.

Het gaat om de versnelling van de mobiliteit, versnelling in de het denken en ordenen (computertechnologie), versnelling in de communicatie (televisie, telefonie). De lijst is niet compleet, maar deze versnellingen vormden het decors waartegen Boerwinkel zijn gedachten ordende. Simpel gezegd probeerde hij met zijn gedachtegoed een tegenwicht te bieden tegen het oneindig accelereren van het maatschappelijke leven, want waar de versnellingskrachten alles uit elkaar trekken moet ons denken iets hebben dat ons bijeen houdt, en dat is het inclusieve denken.

Inmiddels zijn we veertig jaar verder. De door Boerwinkel voorziene versnelling heeft op alle terreinen van het maatschappelijk leven inderdaad om zich heen gegrepen. Niet alleen in de sfeer van bits and bytes, of in de snelheid van de mobiliteit, maar ook in de vormgeving van het maatschappelijke en institutionele leven. De schaalvergrotingsoperaties die de publieke sector in de greep hebben genomen sinds de jaren zeventig zijn evenzeer uitdrukkingen van de cascadijch versnellingen die Boerwinkel voorzag. Daaronder moeten we dus niet alleen letterlijk fysieke versnelling verstaan, maar ook de behoefte om omvattender en grootschalig te

ordenen. Je zou kunnen zeggen dat het trio: versnelling, vergroting en beheersing het mantra der moderne tijd is geworden. Het is een drie-eenheid. Heel simpel uitgedrukt: de opkomst van de managers, ook al een gevolg van de turbulentie die sinds de jaren zestig op gang is gebracht, zijn ook een uitdrukking van de cascatische versnelling en de daarbij horende technocratische behoefte tot beheersing.

Boerwinkel heeft dat allemaal redelijk scherp heeft zien aankomen, maar wat hij niet heeft kunnen voorzien is dat deze totaalbeweging van versnelling, vergroting en beheersing tegelijkertijd zijn tegenbeweging zou gaan oproepen. Versnelling roept als vanzelf vertraging op, schaalvergroting leidt tot de nieuwe behoefte aan overzichtelijkheid en kleinschaligheid, en beheersing tot nieuwe ontsnappingen. Daar zijn talloze voorbeelden van te vinden. Een jachtiger en drukker bestaan leidt tot een herverdeling van zorg en arbeid en zorg, tot een groei aan deeltijdwerk, tot een opwaardering van het privé leven. Grootschaliger organisaties, leiden tot bureaucratische beheersingsvormen en hebben het gevolg dat er vanzelf behoefte staat aan nieuwe ordeningen, kleinere werkverbanden, opdelingen in nieuwe kleine eenheden. Zoals je tegenwoordig ook ziet dat de beheersing van professionele arbeid tot op de werkvloer leidt tot zichtbare ongenoegens en pleidooien voor nieuwe vormen van professionele autonomie.

Zo kun je ook zeggen dat in de sociale sector de drie-eenheid van versnelling, schaalvergroting en rationalisatie het werk in zijn greep heeft genomen. De versnelling bestaat uit het optillen van dit werk uit de sfeer van liefdadigheid en het onderbrengen in een resultaatgericht en ongedurig overheidsbeleid, de schaalvergroting heeft in de publieke sector nagenoeg alle kleine instellingen weggevaagd en de spanbreedte van professionele organisaties in een periode van 20 jaar met een factor tien vermenigvuldigd en de beheersing heeft geleid tot de cumulatieve reeks van registratie, toetsing en verantwoordingsprocessen.

Maar je ziet ook – zeker de laatste jaren – de tegenbeweging ontstaan. Gevoed door officiële denktanks van de regering, de RMO, de WRR, maar ook links en rechts in het land zie je dat er een groeiend onbehagen ontstaat tegen de cultuur die de cascatische versnelling heeft gebracht. Het gist, zoals dat ook aan de vooravond van de jaren zestig het geval was. We hebben al geconcludeerd dat we in een ander tijdperk staan, daar zou je aan de hand van deze tegenbewegingen aan toe kunnen voegen dat er opnieuw een behoefte is aan een andere wijze van denken, van ordenen, van sturen.

Ik denk dat het inclusieve denken van Boerwinkel zich met deze nieuwe tegenbewegingen zou moeten zien te verbinden. Inclusief denken is in de eerste plaats relationeel denken, denken over betrekkingen tussen mensen, en dus ook over betrekkingen tussen professionals en burgers. Dat betekent dat je vanuit het inclusieve denken verzet moet aantekenen tegen de verdinglijking van sociaal werk tot een product, tot een markt, tot een consumentengoed.

En zo kan je meer ankerpunten maken voor een hedendaags inclusief denken. Zo betekent inclusief denken in de praktijk van het sociaal werk dat niet de kantoorwerkelijkheid of de instituutswerkelijkheid

voorop staat in de professionele praktijk, maar de leefwereld van burgers het werkterrein wordt. Inclusief denken betekent ook nabijheid en aanwezigheid, en waar nodig sturend optreden. Inclusief denken betekent ruimte voor professioneel handelen, ruimte voor intuïtie, harttocht en passie als brandstof voor professionele praktijken.

Zo geformuleerd bestaat de actualiteit van het inclusief denken uit het feit dat deze erfenis van Boerwinkel ons met de intellectuele opgave opzadelt om de tekenen des tijds opnieuw te verstaan, om vanuit dat begrip te bouwen aan nieuwe ordeningen en nieuwe professionele praktijken in de sociale sector. Dat is nodig omdat onze cultuur meer en meer exclusief, meer en meer een domein van insiders dreigt te worden, waarin uitsluiting gewoon wordt. Openheid, nieuwsgierigheid, dialoog, medogen, interesse, respect, al die woorden die de brandstof vormen van Boerwinkels denken zijn daarom niet meer vanzelf gegeven, maar de vitaliteit daarvan zullen we dag in dag uit moeten gaan bewijzen in professionele praktijken. Dat vraagt om andere manieren van denken, andere praktijken, andere organisaties. Dat vraagt ook om het nodige eigentijdse denkwerk. De actualiteit van Boerwinkels inclusieve denken bestaat eruit dat ze nog immer richtinggevend is. Alleen zullen we zelf de weg moeten zien te vinden.

Jos van der Lans is cultuurpsycholoog en publicist. Bovenstaande is een inkorting van zijn bijdrage aan de door het centrum voor social work van de Hogeschool Utrecht georganiseerde studiemiddag over “De actualiteit van het inclusief denken”. Zie: www.josvdlans.nl